

فن و هنر سفالگری

فائق توحیدی

تهران
۱۳۷۸

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۳	مقدمه
۵	فصل اول تاریخچه هنر سفالگری
۶	خاک رس
۹	انواع خاک رس
۱۰	خواص فیزیکی خاک یا گل رس
۱۱	انتخاب خاک رس و مراحل تبدیل آن به گل
۱۵	خشک کردن و پختن گل رس
۱۹	فصل دوم روشهای ساخت سفال
۲۱	پرداخت و تزیین سفال
۲۷	شکلها و تصاویر فصل
۳۱	فصل سوم ساختمان کوره‌های سفالپزی
۳۳	انواع کوره‌های سفالپزی
۳۷	شکلها و تصاویر فصل
۴۶	فصل چهارم طبقه‌بندی و شناخت سفال
۴۶	استقرار موقت: اولین مرحله سفالگری در فلات مرکزی
۴۹	استقرار دائم: دومین مرحله سفالگری در فلات مرکزی
۵۴	سومین مرحله سفالگری در فلات مرکزی ایران
۵۹	شکلها و تصاویر فصل
۱۰۷	فصل پنجم سفال نخودی منقوش با نقش سیاه و قهوه‌ای سیر
۱۱۳	نتیجه‌گیری
۱۱۵	شکلها و تصاویر فصل
۱۴۱	فصل ششم سفال خاکستری
۱۴۷	حوزه‌های معروف سفال خاکستری

صفحه	عنوان
۱۵۲	پخت سفال سیاه و خاکستری
۱۵۴	شکلها و تصاویر فصل
۱۶۴	فصل هفتم لعاب و روش تهیه آن
۱۶۵	لعابهای اولیه
۱۶۷	مراحل تشکیل لعاب
۱۶۸	مواد رنگ در لعاب
۱۶۸	اکسیدهای رنگین
۱۷۳	فصل هشتم سفال دوره‌های مختلف تاریخی
۱۷۳	سفال دوره هخامنشی
۱۷۴	سفال دوره اشکانی
۱۷۵	سفال دوره ساسانی
۱۹۲	شکلها و تصاویر فصل
۲۵۴	پیوست اول
۲۵۷	فصل نهم سفالگری دوران اسلامی
۲۵۷	سفال قرون اولیه
۲۶۱	سفال قرن سوم و چهارم هجری
۲۶۴	سفال قرن پنجم هجری
۲۷۱	سفال قرن ششم و هفتم هجری
۲۸۱	سفال قرن هشتم و نهم هجری
۲۸۳	سفال قرن دهم تا سیزدهم (دوره صفویه)
۲۸۹	شکلها و تصاویر فصل
۳۷۴	پیوست دوم
۳۸۵	فصل دهم راهنمای طراحی فنی ظروف سفالی
۳۸۷	طراحی فنی
۳۹۳	مراحل ترسیم طرح فنی
۴۲۲	فصل یازدهم کتابشناسی و معرفی منابع تحقیق در سفالگری
۴۴۱	منابع و مآخذ

پیشگفتار

خداوند متعال را سپاسگزاریم که توفیق خدمت در چاپ کتابی ارزنده حاصل شده است. علاوه بر تقدیم کتاب به دانشجویان عزیز گروه باستانشناسی و علاقه‌مندان به این قبیل مسائل فرهنگی، به نویسندگان و مؤلف گرانمایه این کتاب هم تبریک و تهنیت می‌گوییم. کتاب حاضر که از نظر خوانندگان، بویژه باستانشناسان، می‌گذرد اولین بار است که در دنیای باستانشناسی ایران به رشته تحریر درآمده و جای آن در بین کتابهای منتشر شده «سمت» خالی بود؛ زیرا ارزش معنوی و فرهنگی این کتاب آنچنان است که با خواندن آن می‌توان پس از مشاهده یک قطعه سفال لبه، یا دسته یا کف ظرف، با طراحی آن ظروف قدیمی را بازسازی کرد. بنابراین می‌توان آن را اساس و الفبای باستانشناسی و کلیه مطالعات و پژوهشها و کاوشهای علمی دانست؛ سفالهای مکشوفه از حفاری را باید گنجینه‌های سرشار از تمدن و فرهنگ گذشته دانست که فقط با کمک طراحی فنی سفال می‌توان آنها را بازساخت و مورد مطالعه و تحقیق قرار داد و از نظر کرونولوژی و تاریخ‌گذاری مشخص نمود.

در گذشته یا توجه چندانی به این درس نمی‌شد یا به اشاره‌ای گذرا اکتفا می‌گردید؛ مثلاً با آنکه بیش از ۶۵ سال از تأسیس رشته باستانشناسی در دانشگاه تهران می‌گذرد و دروس متنوعی در این گروه در راستای تخصص باستانشناسی تدریس می‌شود ولی هرگز به طراحی و ترسیم مدارک باستانشناسی و طراحی فنی سفال آنچنان که باید و شاید توجه نشده است. به علت عدم آگاهی از شیوه طراحی فنی سفال، توصیف و تشریح و معرفی آنچه در این زمینه تحقیق و پژوهش شده است نیز ناگفته مانده است. همچنین مدرسان این درس به دلیل عدم آشنایی کامل با طراحی فنی سفال در کلاس، به جای آن نقشه‌خوانی و نقشه‌برداری تدریس می‌کردند که آن هم بیشتر با دعوت از مدرسان رشته معماری بوده است و به همین سبب کمتر دانشجوی

باستانشناسی از فن طراحی فنی سفال آگاهی داشت. اما با تحول عظیمی که در پی انقلاب شکوهمند اسلامی در رشته‌های دانشگاهی ایجاد شد، ضرورت تدریس این درس و آشنایی با شیوه طراحی فنی سفال که ترجمان فرهنگ و زندگی گذشتگان بود احساس می‌شد. امروزه طراحی فنی سفال در دانشگاه به صورت جدی و عملی درآمده و ارزش فوق‌العاده آن در امر تحقیق و پژوهش کاملاً جا افتاده است و همه اینها بر اثر تلاش و همت استادی گرانمایه و فرزانه است که با دست قوی، حسن اخلاق و شیوه استادانه توانسته است این واحد درسی را به صورت مطلوب تدریس نماید، و بحق می‌توان گفت که برادر فائق توحیدی از بهترین و شاخصترین باستانشناسان آگاه به شیوه طراحی فنی سفال در دنیاست.

لازم است یادآوری شود که در سال ۱۳۶۴، که اینجانب خادم گروه باستانشناسی دانشگاه تهران بودم، برای جبران ضعف این درس و آشنایی دانشجویان باستانشناسی با شیوه طراحی فنی سفال از استاد گرانقدر آقای فائق توحیدی دعوت کردم که علی‌رغم نداشتن اعتبار و بودجه برای تدریس این درس، روزهای پنجشنبه که دانشگاه تعطیل بود، طراحی فنی سفال را به صورت مجانی و افتخاری آموزش دهند که این استاد عزیز یکسال تمام این درس را مجانی تدریس نمودند. در سالهای بعد نیز ایشان که از هر لحاظ شایسته و واجد شرایط بودند این درس را که به موجب مصوبه شورای عالی برنامه‌ریزی در برنامه آموزش دروس باستانشناسی گنجانده شده بود، تدریس کردند. اکنون نیز جزوهای درسی ایشان که طبق سرفصل دروس مصوبه شورای عالی برنامه‌ریزی تنظیم و تدوین شده، به طبع رسیده است و از منابع و مراجع مهم طراحی برای تحقیق در مسائل باستانشناسی به شمار می‌رود. بنابراین با جرأت می‌توان ادعا کرد که بحمدالله به همت این استاد محترم، امروزه دانشجویی از رشته باستانشناسی نیست که با طراحی فنی سفال آشنایی نداشته باشد و این هم مرهون زحمت و تلاش آقای توحیدی است.

از خداوند تبارک و تعالی توفیق فرهنگی هرچه بیشتر این استاد محترم را خواستارم و از این که زحمت و تلاش چندین ساله تدریس ایشان منجر به چاپ و نشر این کتاب در سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاههاست به خود می‌بالم.

علی اکبر سرفراز

مقدمه

مجموعه حاضر به منظور کمک به دانشجویان رشته باستانشناسی تدوین شده است؛ زیرا منابع این رشته، پراکنده و دسترسی به آنها، بویژه منابع خارجی، دشوار است. آشنایی با نیازهای دانشجویان و سابقه طولانی در امر آموزش طراحی فنی سفال و شناخت دوره‌های تاریخی و تدریس آن و نیز توصیه استاد بزرگوار جناب دکتر سرفراز و تشویق جناب دکتر صراف، دو عاملی بود که باعث تحریر این کتاب شد تا مجموعه‌ای از نمونه‌های سفال در دوره‌های مختلف تاریخی ایران با طبقه‌بندی و توالی تاریخی همراه با ویژگیهای آن معرفی شود و به عنوان شاخص در حوزه‌های فرهنگی برای دانشجویان ملاک تشخیص و طبقه‌بندی قرار گیرد.

در این مجموعه علاوه بر معرفی ویژگیهای فنی و تزئینی سفال در تمدنهایی که در فلات کشور شکل گرفتند به تاریخچه هنر سفالگری، نحوه استفاده از خاک رس، کوره‌های سفالگری و لعابها نیز اشاره شده است و به منظور استفاده بیشتر، بخشی نیز به طراحی فنی سفال اختصاص یافته که به طور حتم مورد استفاده دانشجویان رشته باستانشناسی خواهد بود.

از راهنمایی اساتید محترم سپاسگزارم همچنین از همکار خوبم خانم معصومه مصلی برای تنظیم و تهیه کتابشناسی خارجی، آقای نادر کریمیان برای کتابشناسی فارسی و دخترم بهارک توحیدی برای بازنویسی یادداشتها. ویراستار خوب این کتاب، سرکار خانم معلم، در نظم دادن به محتویات کتاب از لحاظ بیان مطالب نقش ارزنده‌ای را بر عهده دارند ضمن تشکر و سپاسگزاری از ایشان لازم می‌دانم از همکاریهای جناب آقای محمدرضا سعیدی، مسؤول بخش باستانشناسی سازمان سمت نیز قدردانی نمایم.

فائق توحیدی